

KÁNTOR LAJOS

IRODALOMTÖRTÉNET ÉS ÉLETFORMA

**Pomogáts három kötete
a teljes történetet
akarja előadni, ebbe
építi be az egyes,
kiemelkedőbb műveket.
A teljes történet nála –
természetszerűen – nem
csupán az irodalom
története...**

A lkalmi kirándulás, foglalkozás, hivatás, életforma – négy lehetőség irodalomtörténeti művek, illetve szerzőik megítélésében, legalábbis kiindulásképpen. Ha csak az utóbbi évek könyvpiacán nézünk szét, mindegyikre találunk példát, és tulajdonképpen bármelyik helyzetben születhet érdemleges mű. Amikor azonban egy egész (vagy akár rész-) irodalom múltjának megjelenítéséről van szó, bizonyára a foglalkozás és hivatás összekapcsolódása a szükségszerű; ha ehhez a választott életforma is társul, ideális helyzet alakulhat ki a MŰ megszületéséhez.

Van még egy lényeges szempont: bentről vagy kívülről nézi (látja) az adott irodalomtörténész a választott tárgyat? Természetesen Erdély magyar irodalmáról, pontosabban a *Magyar irodalom Erdélyben* című könyv eddig megjelent három kötetéről, Pomogáts Béla tekintélyes vállalkozásáról beszélünk (amelyet a csíkszeredai Pallas-Akadémia Könyvkiadó jelentetett meg 2008 és 2011 között, közel 2000 oldalon – és még várható a negyedik kötet, az 1989 utáni irodalmi történésekről). A kint és bent, az egész és a rész, a kisebbségi és a többségi helyzet, vagyis valamiképpen az arányok érzékeltetése tekintetében Pomogáts közvetlen elődei különbözőképpen él(het)ték meg munkájuk feltételeit, mondjuk Jancsó Elemértől és Ligeti Ernőtől Sóni Pálon, a Dávid Gyula – Marosi Péter – Szász János hármason, a Kántor-Lángon keresztül Czine Mihályig, Bertha Zoltánig és Görömbei Andrásig. Maga Pomogáts Béla is az 1992-ben Budapesten kiadott kis kézikönyv, *A romániai magyar irodalom* nekifutásában eleve szűkebbre szabhatta vizsgáló-

dási körét (tegyük hozzá, hogy a *Romániai Magyar Irodalmi Lexikon*nak csak az első két kötete állt rendelkezésre – a végleges öt-hatból); és az 1989-es fordulat óta is még alig telt el három év. Az „életforma” szerzőnk számára igazán a kilencvenes és kétezres években alakulhatott ki, a már háborítatlan utazások, könyvbeszerzések idejében – amikor maga is akadálymentesen kapcsolódhatott be a romániai magyar irodalmi életbe, konferenciák elvárt és megbecsült előadója lehetett Erdély-szerte, folyóirataink sokat közlő, megbízható szerzőjükként tarthatták számon. Ilyen értelemben tehát a Budapesten különböző fontos funkciókat (Írószövetség, Anyanyelvi Konferencia, Illyés Alapítvány elnöki tisztjét, az Irodalomtudományi Intézetben is vezető szerepet) betöltő Pomogáts Béla egyszerre élte meg Erdélyben (néha Bukarestben is) a kintet és bentet, egyszerre láthatta a részt és az egészet. Ilyenformán nem érheti az elfogultság vádja, noha a baráti kapcsolatok akarva-akaratlanul számára is olykor kötöttséget jelentenek. A kis túlzással mondott „kétlakiság” persze azzal is jár, hogy (főként a régebbi) történéseket esetleg csak másodkézből szerzett ismeretek alapján írhatja le. Summa summarum: ezzel a különleges alaphelyzettel senki sem rendelkezett az erdélyi (romániai) magyar irodalom történetének megírására vállalkozók közül.

Még egy előzményt kell bevezetőül említeni; sok-sok előzményt, valójában, azokat a Pomogáts-könyveket, amelyek korábban is rólunk szóltak. (A felsorolás bibliográfiai teljességének kimerítése nélkül: *Kuncz Aladár* – 1968, *A transzilvánizmus* – 1983, *Jékely Zoltán* – 1986, *Jelenidő az erdélyi magyar irodalomban* – 1987, *Leletmentés* – 2000, „*Transsylvania hősköltemény*” – 2001, *Változó Erdély* – 2001, *Műhely Erdélyben* – 2001, *Fordulat Erdélyben* – 2003, *Felelősség Erdélyért* – 2005; és olyan antológiák, mint az *Erdélyi magyar olvasókönyv* – 1989, *Jelszó és mítosz* – 2003, *Üdvözlégy, szabadság* – 2008, *Erdélyi költők antológiája* – 2011 vagy legutóbb az 1968-as „kettős kötődés” vitájának gyűjteménye.) Ezek ismeretében nincs semmi rendkívüli abban, hogy a csíkszeredai Pallas-Akadémia egy „akadémiai” összefoglalást kért, várt Pomogáts Bélától – és a megszólított ráállt az áldozatos munkára.

A *Magyar irodalom Erdélyben* első kötete két mottóval indul: az egyik Babits Mihályhoz fordul vissza (1930-hoz), a másik Németh Lászlót idézi, 1926-ból. (Az 1992-es kézikönyv líraibban, romantikusabban hangolt, Tamási Áronnal, egy 1923-as szövegrésszel: „Mert olyan lesz a mi irodalmunk, mint maga Erdély: fájdalommal teli, mint minden ember, pompás, mint a virágzó rét, erős, mint a szikla, mélységes, mint a zúgó erdő, vadul szép, mint a zivatar, de édes, mint a madárénekek, jó, mint anyánk szeretete, de mindig egyedül álló, mint mi magunk.”) Babits a kis irodalmak reményéről beszél, hogy „fontosat és izgatót mondhassanak ma, amikor a nagyok is alig tudnak ilyent mondani”. Németh László ugyancsak a reményt, a várakozást fogalmazza meg: Erdélytől várja, hogy „mindazt, ami a Kárpátok koszorújában történt, támadhatatlan formában összefoglalja”, és ezáltal Európa figyelme felénk (magyarok felé) forduljon. A kérdés most már az, hogy a nyolcvan-nyolcvanöt évvel ezelőtti jóslat (óhaj), a mottók által kimondva-kimondatlanul jelzett fő irány milyen mértékben valósult meg 1926–1930 (illetve 1919) és 2011 között; hol állunk a magyar irodalom egészén belül, és tud-e rólunk Európa. Egyszerűbben, pontosabban habbitsosan mondva: tudtunk-e, tudunk-e fontosat és izgatót mondani a világnak.

Pomogáts három kötete a teljes történetet akarja előadni, ebbe építi be az egyes, kiemelkedőbb műveket. A teljes történet nála – természetszerűen – nem csupán az irodalom története, az intézményeké, az alkotóké-műveké, nem csak az érintkező tudományoké, művészeteké (történettudomány, néprajz, nyelvészet, színház, sőt fotó); a történelmi-politikai háttér felvázolása terjedelemben, súlyban fontos része P. B. erdélyi irodalomtörténetének, olyannyira, hogy innen bőven tájékozódhatnak akár a mai Romániában élő olvasók. Annál inkább így van, mivel mind a három kötet közel fele jól válogatott dokumentumokból áll össze, mintegy ezzel is közelítve az „akadé-

miai” jelleghez. (Persze akár viszonylagos teljességet ne várjunk a dokumentumrész-től, hiszen egy-egy korabeli vitának is csak a fontosabb mozzanatait idézheti fel.)

Pomogáts Béla a magyar irodalomtörténet-írás hagyományaihoz híven a történelmi (politikátörténeti) időhatárok szerint osztotta be tárgyát: 1918–1944, 1945–1968 és 1968–1989 a szélső dátumok a köteteken. Minthogy ragaszkodott ahhoz, hogy az egyes szerzők egy helyen tárgyalassanak, az életművek pedig általában túllépik a (számukra) mesterséges határokat, valós képet a három (kiadói számozás szerint hat) kötetből (és majd a negyedikből, az 1989 utáni huszonvalahány esztendőre kitekintéssel) együttesen alkothatunk képet a fontosabb írói pályákról, könyvekről – arról, hogy ez az irodalom (rész) milyen mértékben tudott „izgatót” mondani a kortársaknak, magyaroknak és (esetleg) a nem magyarul olvasóknak. Aki csak egy-egy kötetből próbál tájékozódni, bizony hiányos (ellentmondásos?) képet alkothat magának. Mert például Horváth Imre és Jékely Zoltán költői, Szabédi László gondolkodói vagy Cs. Szabó László esszéírói életműve nemhogy nem zárul le 1944-gyel, hanem jelentős mértékben e határ után teljeseedik ki. Nagy István a legjobb regényeit és novelláit 1944 előtt írta; Dávid Gyula igazán 1968 után bontakoztathatta ki irodalomtörténeti munkásságát. (Mindketten a második kötetben található.) De az sem állítható, hogy az első Forrás-nemzedék – a harmadik Pomogáts-kötet főszereplője – 1968 előtt még nem volt érdemben jelen az irodalmi életben, miként Sütő András az igazán korszakos jelentőségű műveit 1968 után alkotta meg (és ő az 1945–1968 közé eső időszakba sorolhatik). Tulajdonképpen ebben a szerkezeti keretben szükségszerűek az ilyenyszerű ellentmondások – amit Pomogáts úgy próbál feloldani, hogy előre- és visszautal mind az életművek fejezeteiben, mind az általános (irodalompolitikai, műfaji) összefoglalókban.

A vitát folytathatnánk – elkezdhetnénk – a szerzővel abban a vonatkozásban is, hogy a hagyománytisztelet meddig hasznos, érdemes-e továbbvinni például a két világháború közötti erdélyi magyar irodalomról értekezve a *Helikon–Korunk* szétválasztást. Korántsem tagadva a Dienes László és Gaál Gábor szerkesztette *Korunk* érdemeit az erdélyi gondolkodás modernizálásában (ezen belül én nagyobb súlyt helyeznék a dienesi kezdetekre), aligha állítható egymás mellé a helikoni teljesítmény és a helyi szerzők jóval szerényebb korunkos költői és prózai vonulata. (Ugyanakkor: Tamási Áron is helikonista volt, nem csupán „székely”, de a Gaál-féle *Korunk*ban is közölt, igaz, keveset; viszont GG legnagyobb felfedezése alighanem Nagy István, ő pedig kimaradt „az irodalmi baloldal” fejezetből.) Valószínűleg szerencsésebb – realisabb? – a nemzedékek szerinti vizsgálódás, ahogy az a harmadik kötetben érvényesül (Szilágyi Domokossal, Lászlóffy Aladárral, Bálint Tiborral, Szilágyi Istvánnal, Bodor Ádámmal), noha (utólag magammal szemben is állíthatom) a Forrás első nemzedékén belül, mint minden nemzedékben, jelentősek az eltérések a (valóra váltott) tehetség és a hangvétel tekintetében egyaránt. (Külön kérdés, hogy Jánky Béla egyáltalán nem, Csávossy György pedig csak a sorozatba történt beszerkesztés révén nevezhető Forrás-szerzőnek.)

A leglényegesebb viszont: szinte teljes elismeréssel állapíthatjuk meg, hogy az írói életművek jellemzésében, értékelésében Pomogáts Béla körültekintően jár el, oda teszi a hangsúlyokat, ahová a mértékadó kortársi és utókorai kritika is tette-teszi. Hatalmas anyagot – eredeti és vonatkozó irodalmat – tekintett át Pomogáts, ami csak úgy volt lehetséges, hogy évtizedeken át idefigyelt az Erdélyben születő könyvekre, folyóiratokra – így azt is tudja, hogy kire-mire érdemes hivatkozni. Egyetlen beszédes példa: a „Nemzetiségtudományi műhelyek” alfejezetben (V–VI. kötet) olvashatunk az Utunk Évkönyvekről, ezek sorában az 1987-esről, amely – nyilván a cenzurális korlátokat tudomásul véve – az évszakok örömeit járja körül. A figyelmes irodalomtörténész észrevesz itt egy „meglehetősen nyíltan beszélő szöveget”, a Láng Zsoltét

(*Ezerkilencszáznolcvanhat* a címe), és beidézi most: „A tárgy egyszerű, egy világ van. Ezért légy óvatos, túlzottan ne bízz a szavakban, a belőlük áradó csábítás könnyen elragadhat, ne feledd: mindaz, amit leírhatunk, másként is lehetne. Amiről nem lehet beszélni, hallgatni kell. [...] Légy tehetséges. Dolgozz, alkoss, bizakodj! Idővel kiderül: gyarmatosítottja vagy -tója vagy te a romániai magyar irodalomnak.”

Hogy itt van-e már az ideje az „idővel”-nek, vagy erre még évtizedeket, nemzedékeket várni kell, azon lehet vitatkozni. Pomogáts Béla mindenestre több fejezetben meggyőzően választja szét a „gyarmatosítottat” és a „gyarmatosítót”, egy-egy életművön belül is a hiteleset s a tehetség feláldozását a hivatalosságok, a konjunktúra ol-tárán. Persze a nyilvánvaló esetekben ezt könnyebb kimutatni, kimondani – lásd Kovács György és Nagy István káros irodalompolitikai tevékenységét a múlt század ötvenes-hatvanas éveiben, és ezzel összefüggésben az olvashatatlan prózai műveiket az adott időszakból –, másutt (mondjuk Szemlér Ferencnél, Asztalosnál, Méliusznál vagy a fiatalabbaknál) ez bocsánatos bűnnek látszik, esetleg nem is kerül terítékre. (A „kint” és „bent”, a közel és a távol helyzete ilyenkor érhető tetten.) Alapvetően azonban a *Magyar irodalom Erdélyben* szerzője objektíven képes szemlélni a többszörösen hátrányos kisebbségi író világát, ennek a művekbe történő transzponálását. Még akkor is igaz ez, ha az igazságot szolgáltatni szándéka olykor elnézőbbé teszi P. B.-t költőkkel, prózáírókkal, kritikusokkal szemben, mint amit a művek igazolnak; a lehetőleg semmit ki nem felejteni, vagyis a túl sok könyv (és író?) felsorolása azzal a veszéllyel járhat, hogy az esztétikai arányok nem válnak elég egyértelművé.

Elismerem, ez az aránykérdés szubjektív megítélés tárgya. Én mindenestre nem tartom indokoltnak, hogy Beke György elsősorban riporter (szociográfiai?) munkásságának majdnem annyi tér jut, mint Páskándi Géza több műfajban is újat hozó – és hasonlóan kiterjedt – életművének. Talán nem a kötetek száma, hanem az adott irodalomban, az adott korszakban felvállalt és betöltött szerep a fontosabb (az „izgatóbb”), akkor pedig aránytalanoknak tűnik a Beke 8 nyomtatott oldala a Domokos Gézának jutó 2,5-höz viszonyítva. El tudom képzelni, hogy lesznek Pomogáts könyvsorozatának olyan bírálói, akik a nem-szépíróknak szánt teret sokallják majd, hiszen „A nemzetiségtudomány műhelyei” fejezetbe kerültek (Balogh Edgártól és Gáll Ernőtől Szabó T. Attiláig) a rájuk fordított tér tekintetében vetekednek a poétákkal és regényírókkal, de a harmadik kötetbeli „Útkereső irodalomtudomány” vélt-valós művelői sem panaszkodhatnak, hogy nem fordult rájuk kellő figyelem. Azt gondolom – talán elfogultan –, hogy Pomogáts Béla e „szabálysértése” nem kifogásolható (az arányokon itt is folytatható vita); bepótolja azt, amit más irodalomtörténet-írók elmulasztottak.

Egyértelmű elismerés jár Pomogátsnak azért, ahogy „visszahonosít” Erdélyből (esetleg többször) eltávozott, tulajdonképpen azonban mindig magukat ide tartozónak tudott írókat. Mindenekelőtt Cs. Szabó Lászlóra és Jékely Zoltánra gondolok (Áprilyt, Krenner Miklóst eddig is illett erdélyinek tekinteni), de Hunyady Sándorra és Ignác Rózsára is. Mai romániai magyar olvasónak ez mindenképpen ismeretei kiegészítését jelenti. Akit szívesen láttam volna hasonlóképpen újrafelfedezni, az a széles érdeklődésű történész, Mikecs László (a *Termés* munkatársa) – őt 1944-ben hurcolták el, szovjet fogolytáborban halt meg, 27 évesem, és alighanem a nemzeti-ségtudomány legnagyobb tehetségei közé tartozott.

Kritika tárgyává a leginkább azt tudja tenni az ember, amit személyesen élt meg. A szubjektivitás természetesen itt a leginkább adott. Mégis úgy vélem, az 1945 és 1968 közötti történések, művek és életművek vonatkozásában és persze az 1989-ig ívelő korszak bizonyos részleteiben szükségesegek kiegészítések, vitatható megállapítások kiigazítása, netán véleménykülönbség bejelentése. Pomogáts Béla értően elemzi például Szabédi László költészetét, az általa (főként általa) szerkesztett *Termés* is

bekerül az életutat-életművet méltató fejezetbe (lehet, hangsúlyosabb kiemelés is megérdemelt volna ez a rövid életű folyóirat) – csak éppen az marad említetlenül, amiben Sz. L. talán a legnagyobb volt: tanári munkája, rendkívüli hatása tanítványaira a Bolyai Tudományegyetemen. Szabédi tragédiájával kapcsolatban számos dokumentum került elő és közlésre az utóbbi években – ezekre utalva kapott volna igazi értelmet a Szabédi-fejezet első mondatának utalása a vértanúságra. És ha már – Pomogáts Béla jelentős érdeméért – akkora súlyt kapott a történelmi, politikai háttér a három kötetben, szólni lehetett volna Szabédi vitáiról kortársaival, többek között Balogh Edgárral, Jordáky Lajossal; a dokumentumokból egyértelműen kiolvasható, hogy Szabédi László látott világosabban a második világháborút közvetlenül követő erdélyi (romániai) magyar politikában. A folyamatosan feltáruuló tények ismeretében valószínűleg a Jordáky Lajosról adott jellemzés is árnyaltabbá válna. Ide kapcsolható az is, amit a második kötet Sóni Pálról, a Bolyai Egyetem nem túlságosan szeretett professzoráról, az előadásaiban az *Erdélyi Helikont* és az Erdélyi Múzeum-Egyesületet mint maradi polgári intézményeket leleplező irodalomtörténészről állít, hogy ti. Sóni „ifjú irodalomtörténész nemzedékek nevelőjeként írta be nevét az erdélyi magyar művelődés történetébe”. Ha valaki, hát Szabédi László volt az, aki nevelőnek mondható, mellette pedig Antal Árpád – aki az utókortól többet érdemel. Az irodalmi élet alakításában részt vállaló szerkesztők közül az *Utunk* évtizedeken át mindenese, Marosi Péter bemutatását keveslem; Marosiról persze ugyancsak lehet negatív emlékeket elmondani, ám ezzel együtt ő valóban befolyásolta (az első Forrásemzedék okos támogatásával például, a kezdeti elmarasztalás, így Bálint Tibor első „leminősítése” után) az erdélyi magyar irodalom új hangjának érvényesülését. Jó ér-zéssel regisztrálható ugyanakkor, hogy Hajdu Győző, az *Igaz Szó* hosszú időn át sokakat megtévesztő főembere Pomogáts értékelésében a helyére kerül.

Ekkora anyag feldolgozásába természetesen csúsznak be hibák. Gaál Gáborról és *Korunkjáról* szólva helyesbítendő, hogy a „doktriner szigor”, „a szélsőbaloldali szektarianizmus” (amelynek a folyóiratban Fábry Zoltán volt az egyik fő képviselője, Kassák kiszorításában fő szerepet játszott!) nem 1931 után, hanem már 1930-ban elkezdődött, sőt vastagon. Illyés Gyulának 1943-ban elküldte a *Termés* az „Elvek, gondolatok” anekdotához a kérdéseket, ám Illyés (nem tudjuk, mi okból) nem küldte el válaszáat. Szabó T. Attila nyelvész munkájának indokolt kiemelése mellett talán érdemes lett volna megemlíteni fiatalkori (igaz, később általa letagadni akart), érdemleges műfordítói kísérleteit, többek közt a *Hamlet* magyarításának egyik változatát. Jócsik Lajos fontos munkatársa volt a régi *Korunknak*, de irodalmi tankönyv írásában Erdélyben nem vállalt részt – ez Jócsák János középiskolai tanár volt. Bánki György nevű műfordítót nem ismerünk, Bácski fordított délszláv költőket magyarra. Szintén a harmadik kötetben a „kulturális megújulás” címszava alatt felsorolt folyóiratok és újságok nagyvonalú egymás mellé állítása oda vezet, hogy arra érdemtelenek is említésre kerülnek; ha az *Előrérről* van szó, akkor nem a főszerkesztő Szilágyi Dezsőt kellene kiemelni, hanem egy időben helyettesét, a művelődési mellékletet szerkesztő Domokos Gézáat.

A sok száz, majd kétezer oldal tovább tallózható.

Vitatható részmegállapításokat, a szerkezetre vonatkozó különvéleményt emeltem ki itt – mindez azonban nem kisebbíti Pomogáts Béla erdélyi magyar irodalomtörténetének különleges jelentőségét. Valószínűleg még évtizedekig nélkülözhetetlen kézikönyv lesz, azt is mondhatnám, kiegészítője a *Romániai Magyar Irodalmi Lexikon* régebben megjelent (négy) kötetének.

Illesse érte teljes köszönet a szerzőt.